

Vanesa Matajc

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Slovenija

Vanesa.matajc@ff.uni-lj.si

Postmodernizem v slovenskem in srbskem romanu

Maribor: Kulturni center, 2019 (Zbirka Znanstvena monografija)

Tako slovenska kot srbska literarna veda sta doslej ustvarili zelo tehtne pregledne in analitične študije ali o srbskem ali o slovenskem romanu osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja in vse do naše sodobnosti. Te literarnozgodovinske razprave govorijo o radikalnejših gestah za prenavljanje književnosti z novimi formalno-stilnimi postopki in žanri, o raznovrstnem prevpraševanju (nacionalnih in čeznacionalnih) »velikih pripovedi«, o razveljavljanju njihovega statusa resnice, o metafizijski prezentaciji resnic in resničnosti kot tekstnega konstrukta ... in, sčasoma, o vrnitvi k tisti književnosti, ki spet noče več vzbujati dvoma, da fikcijsko podoba, kakršno ustvarja, oblikuje nekaj, kar obstaja/se dogaja in se izkuša kot resničnost. Od osemdesetih let 20. stoletja naprej sta slovenski in srbski roman vse to in več vpeljala v srbsko in slovensko književnost. Vendar so doslejšnje študije o teh invencijah ali vrnitvah k tradiciji obravnavale slovenski in srbski roman v dveh – skoraj izključno - ločenih linijah,¹ v okviru ene in druge nacionalno koncipirane književnosti: čeprav so pristopi k romanu izhajali bolj ali manj iz skupne »zaloge« humanističnih metod, »kako« in »kaj« videti v sodobnem romanu, pa niso vodili v eksplisitno komparativistično štu-

¹ Po razpadu skupne države je (neobsežna) primerjava obeh književnosti nastajala v refleksiji o tem, kako so se v književnostih tedaj skupnega jugoslovanskega prostora najavila prva znamenja literarnega postmodernizma. J. Kos je npr. v študiji *Postmodernizem* primerjalno obravnaval postmodernizem v različnih književnostih po svetu, vključno z romanopisjem D. Kiša in M. Paviča (in izrazil dvom o njunem postmodernizmu). Oba je obravnaval tudi v študiji *Na poti v postmoderno* in ju povezuje s pisanjem D. Jančarja.

dijo, ki bi soočala in primerjala postmodernistični in – širše – postmoderni slovenski in srbski roman in njune specifične v skupni obravnavi. Ta primanjkljaj je zdaj presežen z znanstveno monografijo Tanje Tomazin *Postmodernizem v slovenskem in srbskem romanu*.

Zakaj je zapolnitev tega primanjkljaja važna tako za obe nacionalni literarni zgodovini kot tudi za primerjalno literarno vedo? Odgovor na to vprašanje posredno podaja sama študija Tanje Tomazin, namreč z vsemi vidiki, ki jih upošteva v svoji primerjalni obravnavi slovenskega in srbskega romana. Odgovor je najprej vpet v sodobno literarnozgodovinsko zavedanje, da postmodernistična poetika (kot vsaka druga poetika) v literarnih besedilih razkriva raznolike »obrazce«: takšne, kakršne ji oblikujejo referenčne literarne in kulturne tradicije različnih prostorov, v katerih ta poetika »deluje«. Kje in kako bi se ti raznoliki »obrazi« udejanjanja neke poetike mogli razkrivati bolj kot v primerjalni obravnavi dveh književnosti – oz. v našem primeru dveh romanopisij, ki sta se prav v času, ko se je ta poetika »dogajala« v literarnih tekstih, sočasno z razpadom skupne države in skupnega družbenozgodovinskega konteksta razcepili v dva ločena literarna sistema? Soočanje srbskega in slovenskega postmodernističnega romana v primerjalni obravnavi razkriva tako njune podobnosti in razlike: do kam seže radikalnost postmodernistične geste v enem in drugem romanopisju? Kateri formalno-stilni postopki in žanri kje prevladajo? Kako in v kolikšni meri obe romanopisji prevprašujeta tradicije svojega literarnega in družbenozgodovinskega konteksta? S primerjalno-literarno študijo Tanje Tomazin se močno izpopolnjuje literarnozgodovinska »samopodoba« tako slovenskega kot srbskega romana, hkrati pa ta študija prispeva k splošnemu, čeznacionalnemu razumevanju postmodernizma. A tudi k »nasledstvu« postmodernizma v obeh romanopisjih, ki ga študija Tanje Tomazin obravnava v poglavju »Roman na prelomu tisočletja«. To je sicer predzadnje poglavje v knjigi, a namenoma začenjam njeno obravnavo s »konca«, retrospektivno.

Slovenski in srbski roman ob prelomu tisočletja in pozneje posredno ali neposredno razkrivata močno odmevanje družbenozgodovinskih dogajanj in preobrazb v obeh referenčnih prostorih romana. Njuna družbena konteksta sta postajala različna, z različno izkušnjo sodobnosti do preloma tisočletja; z eno, razdejano od vojne in prebolevanja vojne, in z drugo, ki skozi to izkušnjo skorajda ni šla. Četudi sta družbenozgodovinska konteksta šla vsak svojo pot, pa je obema romanopisjema ob prelomu tisočletja nekaj zelo skupno. To skupno je obnovljeni interes tako romana kot družbe (ali vsaj bralne publike/literarnega trga) za novo refleksijo preteklosti in zgodovine obeh referenčnih prostorov. Študija Tanje Tomazin natančno, z obsežnimi navedbami avtorskih imen in naslovov romanov in skozi obstoječe literarnozgodovinske interpretacije prikaže ta »trend« kot splošno podobnost, ki se zaznava v slovenskem in srbskem romanu ob »razveljavitvi«

socialistične »velike pripovedi«, po razpadu skupne države in konstituciji nacionalno-koncipiranih držav. Različnost med njima je razvidna v obsegu in žanrskih specifikah, a tudi v literarno-poetskih postopkih te – recimo ji – romaneskne historiografije. Nova refleksija ustvarja nove podobe te preteklosti, zgodovino multiplicira in odkriva tudi »robove« in »vrzeli«. K temu sproščenemu literarnemu »upravljanju« s preteklostjo pa je vsekakor prispevala predhodna intervencija historiografske metafikcije in postmodernistični parodični, ironično distancirani, »nespoštljivi« odnos do avtoritete tradicije. Ta parodični odnos Bahtinova teorija pripisuje prav zvrsti romana, saj se prav v njem literatura najbolj prespraševalno odziva² na vsakokratno zgodovinsko sodobnost (in njene avtoritete, vključno s tradicijo). In ta parodični odnos doseže najbrž svoj vrh v postmodernizmu. S tem pa smo pri osrednji temi študije o srbskem in slovenskem postmodernističnem romanu.

Tanja Tomazin natančno predstavi literarno-sistemske okoliščine, v katerih so nastopili prvi znaki postmodernizma v prostorih bivše Jugoslavije. Družbeni angažma »proti« in »za« se je zasnoval ob polemiki o literaturi. Polemika je po izhodiščnem, »tradicionalistično-realističnem« odporu literarnih arbitrov do Kiševega citatnega preosmišljanja zgodovinskega dokumenta »odprla steklenico« in iz nje je planil duh dvoma – o zgodovinski resnici, sčasoma pa o resnici nasploh. Študija Tanje Tomazin se ob tej »predhodnosti« postmodernizma zelo temeljito posveti tedanjim argumentom zoper Kiševo prezentacijo zgodovine, Kiševim avtopoetskim protiargumentom, sodobnim literarnozgodovinskim interpretacijam tako polemike kot tudi pomena Kiševe literarne invencije, do sklepne refleksije Kiševega (literarnega in esejskega) pisanja v razmerju do postmodernizma. Ta »vrata prehoda« k postmodernizmu v tedanjih jugoslovanskih prostorih obravnava podpoglavje »Dokument – Zgodovina – Grobnica«, ki se v premišljenem literarnozgodovinskem zaporedju umešča v uvodni del študije, v poglavje »Predhodnost postmoderne in uvajanje modernizma«. Pred obravnavo Kiševe literarne vloge to poglavje obsega še zarisa slovenske in srbske pripovedne proze po letu 1950 in se sklene s podobama njunega modernizma in eksistencializma, v »Vzporednem branju literarnih zgodovin«.

Oznaka »vzporedno branje« – a kot izhodišče za dejansko *primerjalno* branje – je na mestu, ker so se pojmovni orisi postmoderne in postmodernizma v slovenskih in srbskih literarnozgodovinskih obravnavah nekoliko razlikovali. Razliko med pojmom, oznako dobe in oznako literarne smeri, sta v slovenski literarni zgodovini argumentirala zlasti J. Kos in T. Virk, postmodernistična – da tako rečemo – identiteta teksta pa se tu prepozna ne le v značilnih formalno-stilnih postopkih,

² Prav v romanu »se svet pokaže kot ‚nedokončana‘ /.../, ‚nesoglasna in protislovna sodobnost«. Na to Bahtinovo teorijo se sklicuje Tanja Tomazin (str. 249).

marveč tudi z duhovnozgodovinsko prepoznavno specifikko, v tekstnem »uprizarjanju« ontološke negotovosti, v katerem se razveljavlja sleher-na možnost razlikovanja med resnico (ter še-modernistično, subjektivno resničnostjo) in fikcijo. V srbski literarni zgodovini je A. Jerkov (1991, 1992) argumentiral svojo uporabo pojma postmoderna (proza) namesto postmodernizma, v avtorskih srbskih literarnozgodovinskih študijah, ki so sledile in nastajajo do danes, pa se zdi, da prevladuje pojem postmodernizem (razumljen je fleksibilneje kot v slovenski duhovnozgodovinski opredelitvi). Študija Tanje Tomazin po predstavitvah najreferenčnejših tujih teorij postmoderne temeljito obravnava posamezne – in mnogoštevilne – slovenske in srbske pristope k postmoderni dobi, obdobju in literaturi oz. k postmodernistični literaturi in pri tem že sproti prehaja iz »vzporednega« v primerjalno branje teorij in literarnih zgodovin, najjasneje pa na koncu tega poglavja (»Postmoderna in postmodernizem – različne obravnave«), in sicer s sklepom, da »se vse študije postmodernizma srečajo v točki, v kateri fikcija sama sebe reflektira in ‚razkriva‘ [...] kot izmišljeno – kot zgolj fikcija. To se dogaja in imenuje na različne načine: kot refleksija kulturne zgodovine (Debeljak), aleksandrijski sindrom (Pantić), medbesedilnost (Kos), samorefleksija (Virk), metabesedilna zavest (Damjanov) ali oblika postpripovedovalskega stanja (Jerkov), vendar zavest pripovedi/besedila/teksta o samem sebi in svoji naravi ostaja vez, v kateri se spajajo formalno-stilne in duhovnozgodovinske plasti postmodernizma« (87).

Študija Tanje Tomazin v nadaljnjih fokusih refleksije – v poglavju o slovenski in srbski literarni postmoderni in njeni pripovedni prozi ter v poglavju o postmodernistični poetiki, njenih dejavnih metafikcije in medbesedilnosti, o položajih avtorja in pripovedovalca ter o raznoterih razmerjih z zgodovino – zasleduje to »vez« oz. spajanje formalno-stilnih in duhovnozgodovinskih vidikov postmodernizma. Ta pristop vodi tudi peto, pravzaprav finalno poglavje o srbskem in slovenskem postmodernizmu, ki obsega »študije primerov«: analizo šestih izbranih romanov, treh slovenskih in treh srbskih, v vzporednem in hkrati tudi primerjalnem branju. Ti romani so Pavičev *Hazarski rečnik* (*Hazarski besednjak*) (1984), Blatnikove *Plamenice in solze* (1987), Basarova *Fama o biciklistih* (*Fama o kolesarjih*) (1988), Perčičev *Izganjalec hudiča* (1994), Albaharijev *Snežni čovek* (*Snežni človek*) (1994) in Ruplov *Povabljeni pozabljeni* (1985). Avtorica študije ne prikriva raznovrstnih težav s sâmim izborom romanov, ki v študiji prezentirajo srbski in slovenski romaneskni postmodernizem, a prav dileme izbora, ki jih opisuje v uvodu k analizam romanov, skupaj z zaključki analize verjetno najočitneje predstavljajo podobnosti in razlike med slovenskim in srbskim postmodernističnim romanom – in tudi različnim koncepcijam postmodernizma. Namreč: »Srbski postmodernizem je bil obravnavan bolj enotno, kot generacijska orientacija/usmeritev/poetika, ki je pomenila nasprotje predhodni dominantni literarni usmeritvi [...], medtem ko je

bila prisotnost postmodernizma na Slovenskem na podlagi poglobljenega duhovnozgodovinskega kriterija dokaj hitro in permanentno zožena na nekaj posameznih del [...].« (203) Premislek ustvarja tudi »poudarjena vezanost na zunajliterarno, načeloma nacionalno [družbeno] resničnost« in vprašanje, koliko se historiografska metafikcija v obeh romanopisjih vgrajuje in koliko oddaljuje od strožje/ožje razumljenega postmodernizma. Izbor srbskih romanov je sledil, kot utemeljuje avtorica (str. 205), razdelitvi srbskega postmodernizma na tri poetske »tokove« oz. »linije«, ki jih je zarisal T. Brajović v *Kratki istoriji preobilja* (2009). To so »historiografski manirizem«, »historiografski homologizem« in »historiografski karnevalizem« (145–6). Brajović jih je povezal z njihovimi reprezentativnimi avtorji: Pavić, Albahari, Basara. Izbor slovenskih romanov ni imel težav z Blatnikom in Perčičem, pač pa s tretjim. Umestitev Ruplovega romana v postmodernizem je utemeljil Virkov argument³ o njegovi metafikcijskosti. Avtorica v zaključku analize ugotavlja, da je Albaharijev roman v prepričujočem odnosu do zgodovine, vendar ne razveljavlja resničnosti pripovedovalčeve zavesti. Pavićev, Blatnikov, Perčičev, Basarov in Ruplov roman pa družijo značilni pripovedni postopki, metafikcijskost ali historiografska metafikcija, prepričevanje linearne (zgodovinske) časovnosti, dva od njih povezuje tudi element paranoje, predvsem pa gre za takšno ali drugačno, posredno ali neposredno navezovanje na nacionalno zgodovino.

Navezovanje na nacionalno zgodovino, četudi ne več v smislu postmodernističnega razveljavljanja njene resnice/resničnosti, se, kot že rečeno, zelo dogaja tudi v slovenskem in srbskem romanu ob prelomu tisočletja. Tega obravnava šesto poglavje v knjigi, kot zaris stanja, ki je sledilo bolj ali manj kratki, a tudi precej »potresni« epizodi postmodernizma v slovenskem in srbskem romanu. »Potresna« je ta epizoda nedvomno bila za dojetje razmerja med fikcijo in resnico – in tudi za uvid v nemalokrat zločeste učinke Zgodovine, četudi je ta »zgolj-tekst«.

Tanja Tomazin povzame to »nasledstvo« postmodernizma v kratkem zadnjem poglavju svoje študije s tem, k čemur sta se vrnila srbski in slovenski roman po postmodernizmu: »Roman na prelomu tisočletja in po njem postmodernizem sprejema kot imanenten del literarne in duhovne zgodovine, pri tem pa namesto njegovega ‚izrekanja o pripovedovanju‘ ponovno oživlja staro, nikdar zares preživeto obljubo: ‚povedal ti bom zgodbo‘« (288).

»Nasledstva« pa je bila že deležna tudi sama znanstvena monografija Tanje Tomazin: nanjo se je namreč med drugim nanašal Sašo Puljarević v svojem odličnem diplomskem delu *Srbski roman v tranziciji* (2019).

³ Iz: T. Virk: *Strah pred naivnostjo* (2000). Študija obravnava postmodernizem in magični realizem ter njuno (v prvem primeru redko, v drugem vprašljivo) navzočnost v slovenskem romanu.